

Paweł Valde-Nowak

Ostrza typu Czchów : krzemieniarski wyznacznik kultury Otomani

---

Światowit : rocznik poświęcony archeologii przeddziejowej i badaniom
pierwotnej kultury polskiej i słowiańskiej 9 (50)/B, 273-277

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

PAWEŁ VALDE-NOWAK

OSTRZA TYPU CZCHÓW. KRZEMIENIARSKI WYZNACZNIK KULTURY OTOMANI

Krzemieniarstwo schyłkowe – pojęcie sformułowane w polskiej literaturze po raz pierwszy przez J. Kopacza (1987) – obejmuje przemysły kamienne epoki brązu i czasów późniejszych, oderwane od czytelnej w zespołach z epoki kamienia standaryzacji, podlegające zróżnicowanemu terytorialnie, środowiskowo i społecznie regułom zapatrzenia w określone przedmioty¹. Przyjęte przez innych badaczy (np. LIBERA 2004) pojęcie zastąpiło określenie „krzemieniarstwo wczesnobrązowe”, gdy okazało się, że przybywa dowodów na znacznie późniejsze niż wczesny okres epoki brązu użytkowanie skał, głównie krzemionkowych, do wytwarzania narzędzi i broni.

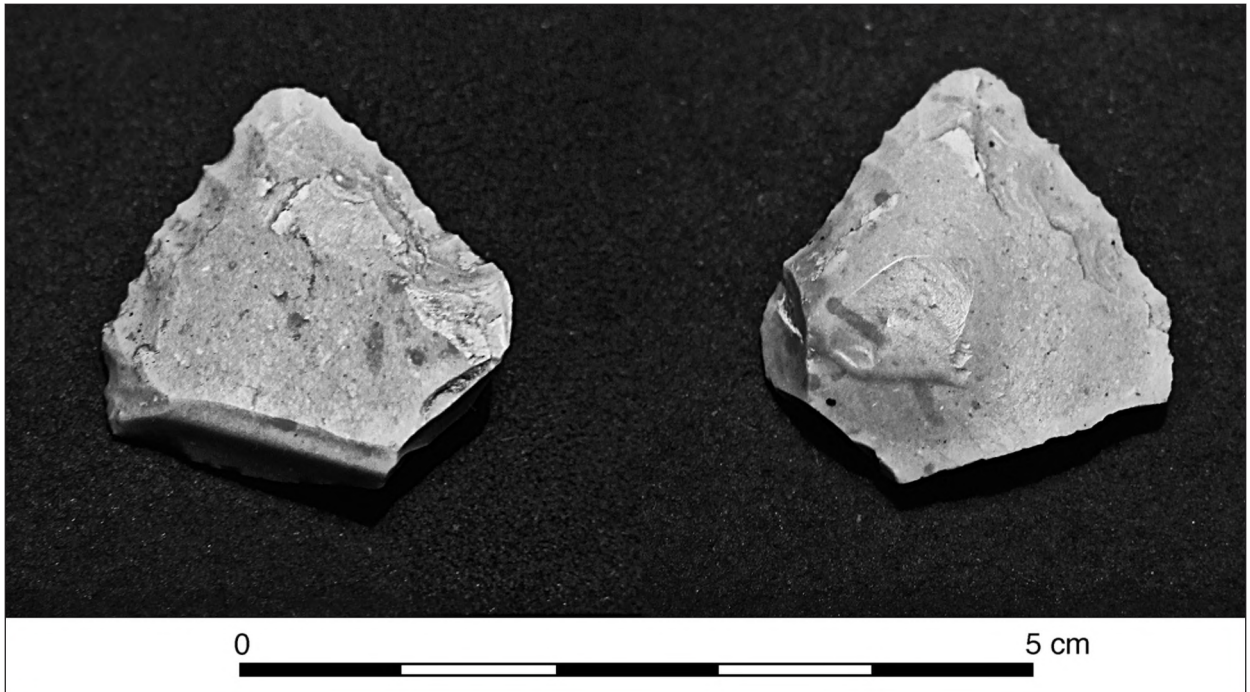
Znaczny postęp dokonany w polskich badaniach nad późnym krzemieniarstwem pozwolił na sprecyzowanie obrazu wytwórczości kamiennej takich kultur, jak mierzanowicka (BALCER 1977; KOPACZ 1976; SCHILD, KRÓLIK, MOŚCIBRODZKA 1977; KOPACZ, VALDE-NOWAK 1987; LIBERA 2001) i trzciniecka (KOPACZ 1987; BUDZISZEWSKI 1998; TARAS 1997; VALDE-NOWAK 2000). Poważny wkład w tę problematykę mają studia nad krzemieniarstwem kultury lużyckiej (BALCER 1997; KOZŁOWSKI, SACHSE-KOZŁOWSKA 1997; LECH 1997; MOGIELNICKA-URBAN 1997; PIOTROWSKA 1997; LECH, LELIGDOWICZ 2003). Od pewnego czasu znane są z ziem polskich, konkretnie z Polskich Karpat Zachodnich, zespoły ceramiczne kultury Otomani (zwanej też Otomani-Füzesabony) ze starszego okresu epoki brązu. Stworzyło to możliwość włączenia inwentarzy tej jednostki do studiów nad krzemieniarstwem schyłkowym, prowadzonych intensywnie przez archeologów polskich. Trzeba zwrócić uwagę na znikome zainteresowanie tego rodzaju źródłami ze strony badaczy kultury Otomani na obszarze jej rdzennego zasięgu. Paradoksalnie dochodzi więc do publikacji materiałów kamiennych w strefie peryferycznej zasięgu tej jednostki (por. VALDE-NOWAK, GANCARSKI 1999), włączonych do jej macierzystego zasięgu stosunkowo niedawno.

Kultura Otomani-Füzesabony była wielką cywilizacją z początków epoki brązu (2150–1350 lat p.n.Ch.) i zajmowała tereny północno-wschodniej części Kotliny Karpackiej. Była łącznikiem pomiędzy światem anatolijsko-balkańskim a obszarem Morza Bałtyckiego. Jej ludność budowała wielkie kompleksy osadnicze, gromadziła ogromne bogactwa, rozwinęła metalurgię brązu i złota oraz handel dalekosiężny (GANCARSKI 2006: 20). Ten cytat z publikacji badacza fortecy w Trzcinicy, zwanej przez niego „Karpacką Troją”, w pewnym stopniu tłumaczy skupienie uwagi przede wszystkim na takich tematach związanych z kulturą Otomani, jak jej chronologia, formy obrządku pogrzebowego i osadnictwa, w tym zabudowy i wytwórczości metalurgicznej, a także ceramicznej. Wyroby kamienne – wobec bogactwa problematyki i efektywnych materiałów z innych surowców – od lat schodzą na plan dalszy. Pewnym wyjątkiem jest opracowanie T. Badera (1978), w którym uwzględniona została pokaźna seria makrolitycznych przedmiotów o cechach *Krummesser*, wykonanych bądź techniką gładzenia, bądź techniką perkusyjną i techniką gładzenia, asymetrycznych noży wykonanych z piaskowca lub ze zlepieńców. Do takich wyjątków zaliczyć wypada również uwzględnienie w rozważaniach ważnego depozytu jedenastu artefaktów krzemieniarskich, znalezionych w naczyniu glinianym w Nagykallo (MOZSOLICS 1967: 109, tabl. 8:1–11), a także publikacja serii wyrobów kamiennych z Nagykanizsa (BIRÓ 1991; KOPACZ 2001: 54, 148, tabl. XXIV:1–2,4–6). Te ważne prace przyczyniają się do dostrzeżenia specyfiki krzemieniarstwa tej jednostki oraz jego miejsca w zespołach tak z osad, jak i z cmentarzysk.

Podczas badań wykopaliskowych wielokulturowej osady w Czchowie, st. 10, w 1997 roku w jamie z ceramiką późno-otomańską odkryto niewielki inwentarz wyrobów kamiennych (MADEJ, VALDE-NOWAK 1998). Wśród artefaktów z tego zespołu zwraca uwagę niewielkie ostrze odłupkowe, uformowane retuszem dwustronnym, daleko

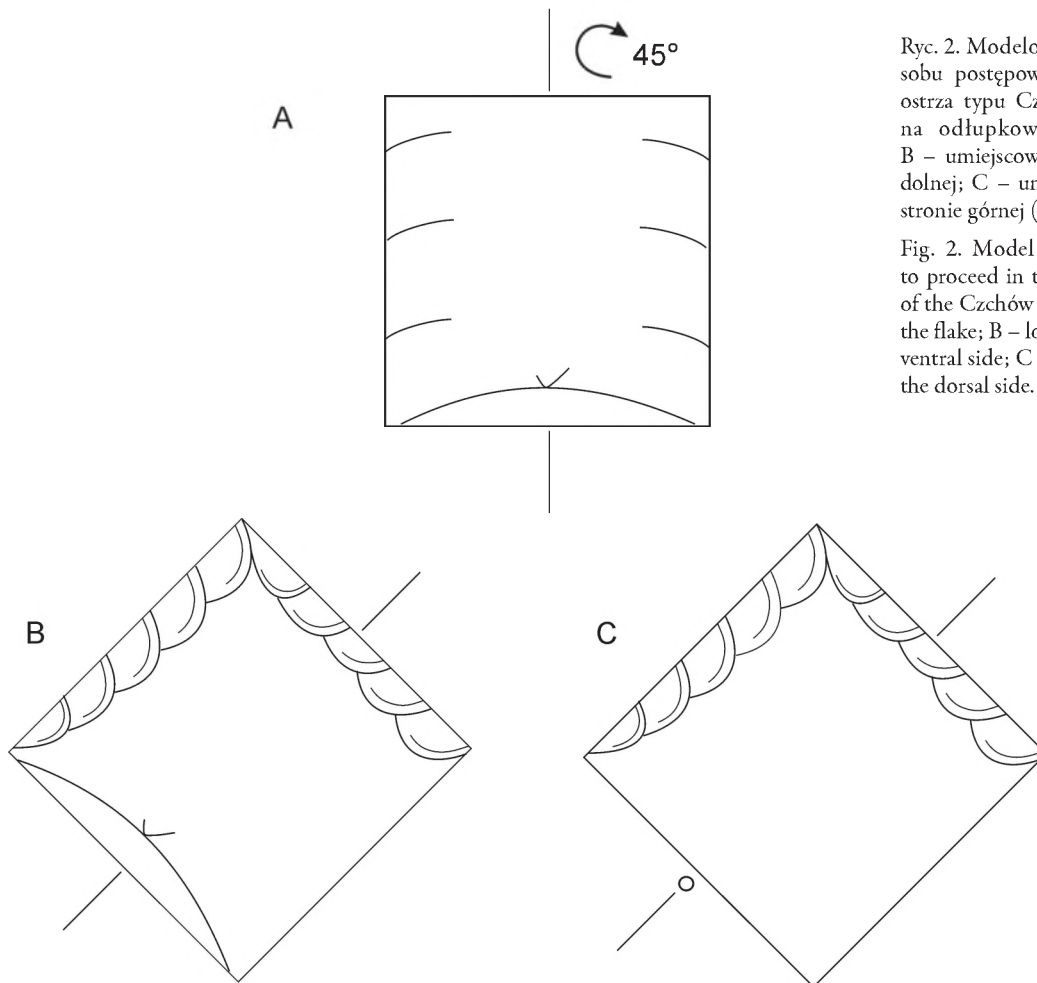
¹ *Krzemieniarstwo drugiego okresu epoki brązu nie było jak dotąd przedmiotem szczegółowych studiów. Jest to o tyle zrozumiałe, że w owym czasie krzemień odgrywał już na większości obszarów rolę marginalną w życiu gospodarczym, a jego całkowity zmierzch, chociaż jeszcze odległy, przybliżał się nieuchronnie. [...] Zjawiska te*

dopiero w ostatnich latach stały się przedmiotem poważniejszych badań. Wprawdzie dalekie są one jeszcze od ukończenia, to jednak już teraz pozwalają na sprecyzowanie najważniejszych tendencji krzemieniarstwa tzw. schyłkowego [...], to jest od neolitu w górę (KOPACZ 1987: 171).

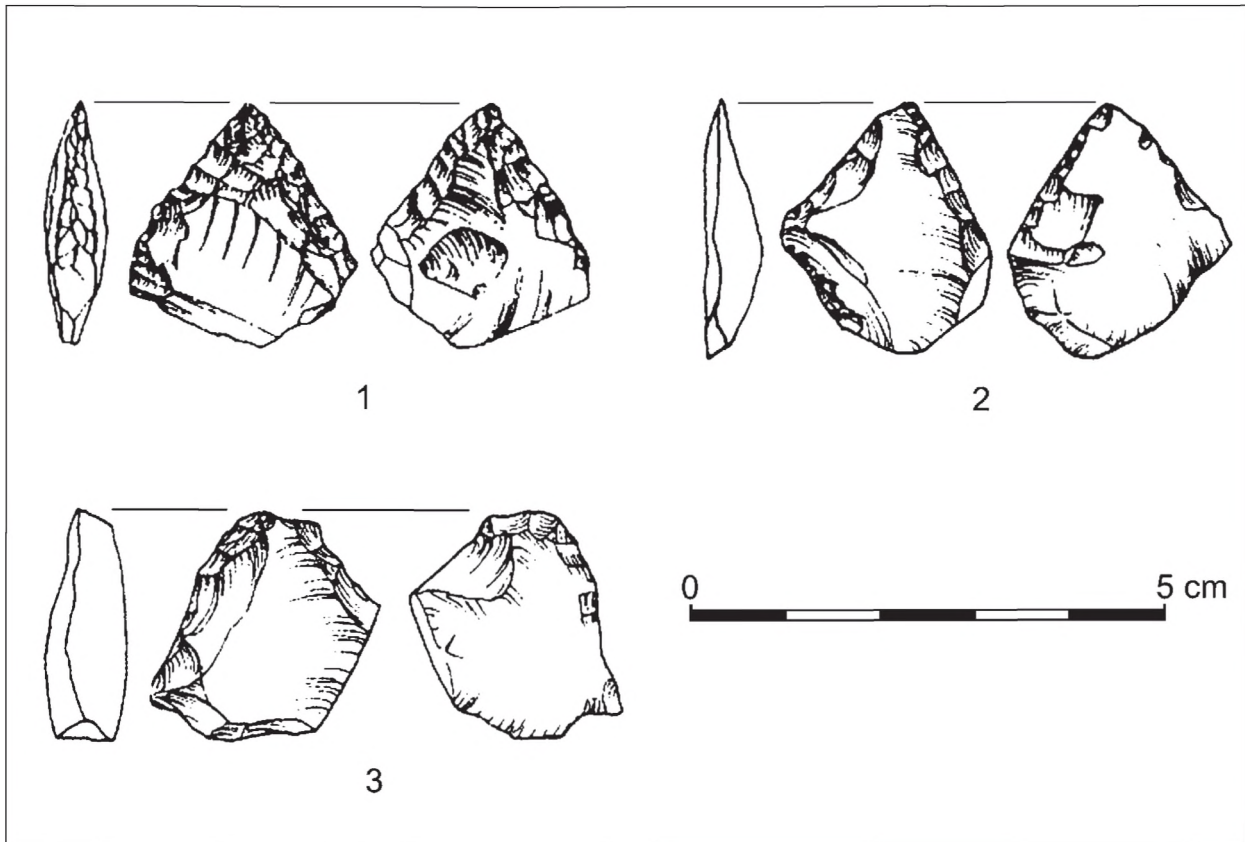
Ryc. 1. Czchów, woj. małopolskie, st. 10. Ostrze z krzemienia jurajskiego podkrakowskiego (fot. P. Valde-Nowak).

Fig. 1. Czchów, the Małopolskie Voivodeship, Site 10. A point made of Cracow Jurassic flint.

Ryc. 2. Modelowe przedstawienie sposobu postępowania przy wytwarzaniu ostrza typu Czchów: A – strona dolna odlupkowej formy wyjściowej; B – umiejscowienie retuszu na stronie dolnej; C – umiejscowienie retuszu na stronie górnej (rys. P. Valde-Nowak).

Fig. 2. Model representation of how to proceed in the production of points of the Czchów type: A – ventral side of the flake; B – location of retouch on the ventral side; C – location of retouch on the dorsal side.

Ryc. 3. Przykłady ostrzy typu Czchów ze strefy pogórskiej Zachodnich Karpat: 1 – Czchów, st. 10; 2 – Łopon, st. 8; 3 – Wierzchosławice, st. 10 (wg CETERA, OKOŃSKI, SZPUNAR 1985; 1987; VALDE-NOWAK 2003).

Fig. 3. Examples of points of the Czychów type from the Foothills zone of the Western Carpathians: 1 – Czchów, Site 10; 2 – Łopon, Site 8; 3 – Wierzchosławice, Site 10.

zachodzącym na powierzchnię strony retuszowanej, tworzącym piłkowane krawędzie. Forma wyjściowa, odlupek z wydatnym sęczkiem, przed dalszym uformowaniem miała kształt zbliżony do czworokąta. Dwie zaretuszowane krawędzie to dwa stykające się boki tego czworokąta. Tworzą one przenikliwy wierzchołek, nadając całej formie charakter ostrza. W stosunku do osi odlupka oś ostrza jest skrecona o kąt około 45° (Ryc. 1).

Cechy tego rodzaju form można zestawić w następujący sposób (Ryc. 2):

- półsurowiak: odlupek o zarysie zbliżonym do prostokąta;
- wydatny sęczek (czasem dwa: na stronie górnej i dolnej – gdy odlupek odbito od odlupka);
- przenikliwy wierzchołek w bocznej części odlupka, tj. w jednym z narożników prostokąta tworzonego przez zarys formy wyjściowej;
- oś narzędzia jest zbieżna z osią półsurowiaka (kąt około 45°);
- piłkowany retusz dwustronny (głęboki przykrawędny – nie powierzchniowy);
- funkcja grocika strzały do łuku nie jest przesądzona z uwagi na kąt 90° pomiędzy „skrzydełkami”;

– ostrza typu Czchów pod względem cech techniczno-typologicznych (i funkcjonalnych?) zajmują miejsce pośrednie między wkładkami-segmentami i grocikami.

Bardzo podobne formy odlupkowe zostały wyróżnione w materiałach z badań powierzchniowych, przeprowadzonych na Progu Karpat w Wierzchosławicach (CETERA, OKOŃSKI, SZPUNAR 1985) i w Łoponiu (Ryc. 3) (CETERA, OKOŃSKI, SZPUNAR 1987; por. też: VALDE-NOWAK 2003).

Łatwo zauważyć, że ujęcie opisanego zabytku w typ oparte jest na skromnej ilościowo serii. Z drugiej strony, powtarzalność bardzo oryginalnych zabiegów formujących i sam dobór półsurowiaka uzasadniają zwrócenie uwagi na opisaną formę. Można wyrazić nadzieję, że seria tego typu ostrzy szybko się zwiększy, zwłaszcza o egzemplarze z rdzennego zasięgu kultury Otomani.

Prof. dr hab. Paweł Valde-Nowak
Instytut Archeologii
Uniwersytet Jagielloński
p.valde-nowak@uj.edu.pl

Literatura:

- BADER T.
1978 *Epoca bronzului nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracica și tracica*, București.
- BALCER B.
1977 *Osada kultury mierzanowickiej na stanowisku 1 w Mierzanowicach*, „Wiadomości Archeologiczne” XLII, 175–212.
1997 *Z badań nad krzemieniarstwem w epokach metali*, (w:) LECH, PIOTROWSKA 1997, 303–317.
- BIRÓ K.
1991 *Bell-Beaker Culture Lithic Implements from Hungary*, „Acta Archaeologica Carpathica” XXX, 87–96.
- BUDZISZEWSKI J.
1998 *Krzemieniarstwo społeczności kultury trzcinięckiej z Wyżyny Środkowomałopolskiej*, (w:) A. Kośko, J. Czebreszuk (red.), *Trzcinięc. System kulturowy czy interkulturowy proces?*, Poznań, 301–328.
- CETERA A., OKOŃSKI J., SZPUNAR A.
1985 *Wyniki badań archeologicznych (AZP) w obrębie arkusza 103-65* (maszynopis w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Krakowie, Delegatura w Tarnowie).
1987 *Wyniki badań archeologicznych (AZP) w obrębie arkusza 104-64* (maszynopis w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Krakowie, Delegatura w Tarnowie).
- GANCARSKI J.
2006 *Trzcinięca – Karpacka Troja*, Krosno.
- KOPACZ J.
1976 *Wstępna charakterystyka technologiczno-typologiczna wczesnobrązowego przemysłu krzemiennego z Iwanowic, woj. Krakowskie*, „Archeologia Polski” XXXI, 85–107.
1987 *Krzemieniarstwo kultury trzcinięckiej na przykładzie wybranych inwentarzy krzemiennych z terenu Krakowa-Nowej Huty*, (w:) P. Poleska, J. Rydzewski (red.), *Kultura trzcinięcka w Polsce (Materiały z Sympozjum)*, Kraków, 172–181.
2001 *Początki epoki brązu w strefie karpackiej w świetle materiałów kamiennych*, Kraków.
- KOPACZ J., VALDE-NOVAK P.
1987 *Episzurowy przykarpacki krąg kulturowy w świetle materiałów krzemiennych*, „Archeologia Polski” XXXI, 55–92.
- KOZŁOWSKI S.K., SACHSE-KOZŁOWSKA E.
1997 *Halsztacko-lateński krzemienny przemysł „łużycki” w miejscowości Zawada w woj. tarnobrzesckim*, (w:) LECH, PIOTROWSKA 1997, 319–335.
- LECH J.
1997 *Krzemieniarstwo postneolityczne i jego badania*, (w:) LECH, PIOTROWSKA 1997, 337–348.
- LECH J., LELIGDOWICZ A.
2003 *Studien zum mitteleuropäischen Feuersteinbergbau in der Bronzezeit*, (w:) Th. Stöllner i in. (red.), *Man and Mining – Mensch und Bergbau. Studies in Honour of Gerd Weisgerber on Occasion of his 65th Birthday*, Der Ausschnitt 16, Bochum, 285–300.
- LECH J., PIOTROWSKA D.
1997 (red.), *Z badań nad krzemieniarstwem epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Materiały sympozjum zorganizowanego w Warszawie 20–22 października 1994 r.*, Polska Akademia Nauk, Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych. Prace II, Warszawa.
- LIBERA J.
2001 *Krzemienne formy bifacjalne z epoki brązu na ziemiach polskich*, Lublin.
2004 *W dążeniu ku nowej syntezie. Wybrane zagadnienia krzemieniarstwa schyłkowego w dorzeczu górnej i środkowej Wisły*, „Archeologia Polski” XLIX/1–2, 106–124.

MADEJ P., VALDE-NOWAK P.

- 1998 *Badania wykopaliskowe w Czchowie, woj. Tarnów, w 1997 roku*, „Acta Archaeologica Carpathica” XXXIV, 5–24.

MOGIELNICKA-URBAN M.

- 1997 *Rola obrzędowości ludności kultury łużyckiej na przykładzie cmentarzyska w Maciejowicach, woj. siedleckie*, (w:) LECH, PIOTROWSKA 1997, 277–286.

MOZSOLICS A.

- 1967 *Bronzefunde des Karpatenbeckens*, Budapest.

PIOTROWSKA D.

- 1997 *Problem występowania materiałów krzemienych na cmentarzysku kultury łużyckiej w Gąsawie, woj. bydgoskie*, (w:) LECH, PIOTROWSKA 1997, 259–275.

SCHILD R., KRÓLIK H., MOŚCIBRODZKA J.

- 1977 *Kopalnia krzemienia czekoladowego z przelomu neolitu i epoki brązu w Polanach Koloniach*, Wrocław.

TARAS H.

- 1997 *Krzemieniarstwo kultury trzcinińskiej na wyżynach Wschodniomłopolskiej i Zachodniowołyńskiej oraz na zachodnim Polesiu*, (w:) LECH, PIOTROWSKA 1997, 163–183.

VALDE-NOWAK P.

- 2000 *Zabytki krzemieniarskie z Opatkowic, gm. Proszowice*, (w:) J. Rydzewski (red.), *150 lat Muzeum Archeologicznego w Krakowie*, Kraków, 305–320.
- 2003 *Wyroby kamienne z epoki brązu w Karpatach*, (w:) J. Gancarski (red.), *Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Karpatach polskich. Materiały z konferencji*, Krosno, 43–53.

VALDE-NOWAK P., GANCARSKI J.

- 1999 *Bronzezeitliche Spaltindustrie der Pleszów- und der Otomani-Füzesabony-Kultur aus den Siedlungen Trzcinica und Jasto. Ein Überblick*, (w:) J. Gancarski (red.), *Kultura Otomani-Füzesabony – rozwój, chronologia, gospodarka*, Krosno, 181–200.

PAWEŁ VALDE-NOWAK

POINTS OF THE CZCHÓW TYPE. FLINT DETERMINANT OF THE OTOMANI CULTURE

Declining flint industry – a concept formulated in Polish literature for the first time in 1987 – includes industries from the Bronze Age and later periods, separated from a clear standardisation of the Stone Age. Adopted by other researchers, it replaced the term “Early Bronze Age flint industry” when it turned out that the evidences were much later than the beginning of the Bronze Age.

Significant progress observed in studies of the declining flint industry allowed to specify the flint production of such cultures as Mierzanowice and Trzciniec. An essential contribution to this subject are studies of the Lusatian Culture conducted under this aspect. For some time, finds of ceramics of the Otomani Culture from the older period of the Bronze Age (also known as Otomani-

-Füzesabony) are known from Polish lands, specifically from the Polish Western Carpathians.

During the excavations at Czchów, a small inventory of stone implements was discovered in a pit with late Otomani pottery. Among the artefacts a small flake point was recognised, characterised by saw-like retouched edges and an asymmetrically located bulb.

It is easily seen that the above definition of this type is based on small series. On the other hand the repeatability of very original technical procedures and a method of retouching, justified a necessity of description of the forms. The hope can be expressed that the series of such points will rapidly increase, particularly in the case of samples coming from the original territorial range of the Otomani Culture.